

**JINOYAT PROTSESSI ISHTIROKCHILARINING HUQUQ VA
MAJBURIYATLARI VA RAD QILISHLAR**

Qimatboyev Shavkatjon Furqatzoda

Namangan davlat universiteti yuridik fakulteti

3-bosqich talabasi

email: @sfurqatzoda@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Jinoyat protsessi tushunchasi ahamiyati vazifalari haqida ma'lumotlar berilgan. Jinoyat protsessi qonunga asoslangan faoliyatligi va ishtirokchilarning huquq va majburiyatlari haqida batafsil yoritilgan. Jinoyat protsessida rad qilishi mumkin bo'lgan shaxslar doirasi aniqlab berilgan.

Kalit so'zlar: protses, jinoyat, huquq, norma, majburiyat, qonun, javobgarlik, jazo, cheklov, erkinlik

KIRISH

Mamlakatimizda demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasiga muvofiq jinoyat ishi qo'zg'atish, ish yuzasidan ayblov xulosasini o'qib eshittirish singari huquqlarni sudlar vakolatidan chiqarilishini nazarda tutuvchi o'zgartishlar jinoyat-protsessual qonuniga kiritildi. Bu esa sudning obyektivligi, xolisligini ta'minlashga, jinoyat ishini ko'rib chiqish jarayonida tortishuv tamoyilining kuchayishiga ko'maklashdi. Kassatsiya instituti tubdan isloh etildi, apellyatsiya instituti joriy qilindi.

ADABIYOTLAR VA METODOLOGIYA

Jinoyat protsessi davlatning huquqni qo'llash bo'yicha faoliyatining turi hisoblanib, bunday faoliyatga zaruriyat jinoyat sodir etilganligi to'g'risidagi ma'lumotlar bo'lgan taqdirdagina yuzaga keladi. Shu sababli jinoyatlarni aniqlash, ularning sodir bo'lish holatlarini tergov qilish, aybdor shaxslarni fosh etish va adolatli jazoga tortish davlatning vazifalariga kiradi. Jinoyat-protsessual huquqining ahamiyati va zaruriyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

Birinchidan, huquqni muhofaza qilish organlarining qonunda belgilangan o'z vakolatlari doirasida jinoyat ishlarini qo'zg'atish, tergov qilish, ko'rib chiqish va hal qilish bo'yicha faoliyatini tartibga solish orqali shaxs, jamiyat, davlatni jinoyiy tajovuzlardan muhofaza qiluvchi jinoyat-huquqiy normalar qo'llanilishini ta'minlaydi;

Ikkinchidan, majburlov choralarini qo'llash shartlari, asoslari va turlarini belgilaydi;

Uchinchidan, shaxs huquqlari kafolatlarini o'rnatadi, xususan, ayblanuvchining himoyaga bo'lgan, uy-joy daxlsizligi, yozishmalar sir saqlanishi, adolatli va xolis odil sudlovga bo'lgan huquqi va boshqa huquqlarini ta'minlaydi;

To‘rtinchidan, fuqarolarning hayoti va sog‘lig‘i, xususiy mulki va shaxsiy erkinligi, sha’ni va qadr-qimmatiga tajovuzlardan sud tartibida himoyalaniish tartibini belgilaydi;

Beshinchidan, ma’naviy, jismoniy va mulkiy zarar ko‘rgan shaxslarning huquqlarini himoya qiladi;

Oltinchidan, aybsiz kishini javobgarlik va jazoga tortilishining oldini olishga, basharti u noqonuniy javobgarlikka jalb qilingan bo‘lsa, tegishli qarorni bekor qilish va asossiz ayblangan shaxsni rehabilitatsiya qilishga qaratilgan faoliyat tartibi va shartlarini belgilaydi;

Yettinchidan, huquqiy tartib-taomillar va qoidalarga rioya etilishini ta’minlovchi huquqni tiklovchi va boshqa sanksiyalarni ko‘zda tutadi.

Jinoyat protsessi qonunga asoslangan faoliyatdir. Qonuniylikka qat’iy rioya etish, huquqiy tartibotning har qanday buzilishlariga qarshi kurash, uni yuzaga keltiradigan sabab va shart-sharoitlarning oldini olishning dasturiy vazifasiga mos ravishda jinoyat-protsessual qonuni hujjatlarida jinoyat protsessining vazifalari belgilangan. Jinoyat ishlari yurituvining jinoyat protsessual qonun hujjatlarida belgilangan tartibi aynan shu maqsad va vazifalarni hal qilishga xizmat qiladi. O‘zbekiston Respublikasi hududida jinoyat ishlarini yuritish tartibi Jinoyat-protsessual kodeksi bilan belgilangan. Jinoyat-protsessual huquqi mustaqil huquq sohasi bo‘lib, davlat organlari va mansabdor shaxslar hamda davlat organlari, mansabdor shaxslar va fuqarolar o‘rtasida jinoyat ishlari yurituv sohasida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi. Jinoyat-protsessual huquqi tizimi ikki qismdan – umumiy va maxsus qismlardan iborat. Jinoyat-protsessual huquqining umumiy qismida butun jinoyat protsessiga oid yoxud uning aksariyat bosqichlari va institutlariga taalluqli bo‘lgan asosiy tushunchalar va qoidalar o‘rin olgan. Umumiy qismda protsessual qonunchilikning vaqt, hudud va shaxslar doirasida amal qilishi, protsess ishtirokchilarining huquq va majburiyatlari, hokimiyat organlarining vakolatlari, dalillar va isbot qilish instituti, ularni to‘plash, tekshirish va baholash, protsessual majburlov choralari va boshqa umumiy institutlar va masalalar o‘rin olgan.

Huquq va erkinlik – insonlarga berilgan eng ulug‘, daxlsiz ne’matlar hisoblanib, jinoyatsudlov ishlarini yuritishda fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlarini turli darajada cheklovchi ba’zi majburlov choralari qo‘llanadi hamda mazkur choralarni qo‘llamasdan adolat tantanasiga erishish imkoniyati yo‘qligi tabiiy holdir. Sodir etilgan jinoyat uchun tayinlanadigan jazo choralari insonning tabiiy huquqlarini jiddiy darajada cheklaydi. Shaxsning aybdorligi o‘z isbotini topgan hollarda sud qaroriga asosan jinoiy jazo choralarni qo‘llash davlatning adolatli va asoslangan harakati hisoblanadi. Davlat bunday hollarda inson huquqlarini cheklashga nafaqat haqli, balki majbur hamdir.

Jinoyat-protsessual majburlov choralari, shu jumladan qamoqqa olish tarzidagi

ehtiyot chorasi gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchiga, ya'ni aybdorligi sudda hali isbotlanmagan shaxslarga nisbatan qo'llaniladi. Ba'zi majburlov choralari esa boshqa ishtirokchilar, hatto jabrlanuvchi va guvohga (O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 262- moddasi) nisbatan ham qo'llanilishi mumkin. Shuning uchun mazkur choralarni qo'llashda ishdagi barcha holatlar davlat organlari tomonidan sinchkovlik bilan va har tomonlama o'rganilishi, qarorlar adolatli, beg'araz va xolisona tarzda qabul qilinishi lozim. O'zbekiston Respublikasining 1994-yil 22-sentabrda qabul qilingan. Jinoyat-protsessual kodeksi barcha majburlov choralarni alohida to'rtinchi bo'limda «Protsessual majburlov» nomi ostida tizimlashtirdi.(213-274-moddalar). Bu bilan qonun ijodkorlari ba'zi bir jinoyat-protsessual institutlarni protsessual majburlov choralariga taalluqligi to'g'risidagi bahslarga barham berdi. Masalan, ushlab turishning protsessual majburlov chorasi ekanligi qonun orqali mustahkamlandi. O'zbekiston Respublikasida inson huquq, erkinlik va manfaatlarini muhofaza qilish masalalariga katta e'tibor qaratilmoqda. Xususan, 2008-yilning 1-yanvaridan e'tiboran mamlakatimizda, Xabeas korpus institutining tatbiq etilishi - qamoqqa olish uchun sanksiya berish huquqining sudlarga o'tkazilganligi xalqaro hamjamiyat tomonidan ijobiy kutib olindi. Milliy sud-huquq tizimini isloh etishning mantiqiy davomini anglatuvchi sud hokimiyati mustaqilligini mustahkamlash masalalari jinoyat ishlari yurituvining sudga qadar bosqichlarida sud nazoratini kengaytirishni, xususan, lavozimdan chetlashtirish va tibbiy muassasaga joylashtirish kabi protsessual majburlov choralarni qo'llashda tatbiq etilishini taqozo etdi. Jinoyat ishlarini ko'rib chiqadigan davlat organlarining faoliyatida bu masalalar o'ta muhim ahamiyat kasb etadi, chunki shaxs jamiyat oldidagi protsessual majburiyatlarini ixtiyoriy ravishda bajarmasa, uning erkinligini majburlov choralari orqali cheklashga to'g'ri keladi. Jinoyat-protsessual majburlov choralarni qo'llashning konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari insonning erkinliklari va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat deb e'tirof etilganligi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 13-moddasida mujassamlangan. Bundan tashqari, ushbu moddada demokratik huquq va erkinliklarning Konstitutsiya va qonunlar bilan himoya qilinishi ta'kidlangan. Jinoyat ishlari yurituv sohasida davlat yagona maqsadga yo'naltirilgan ikki masalaga e'tibor qaratishi lozim: inson va fuqarolarning huquq va erkinliklarini jinoyatlardan muhofaza qilish; aybi bo'lmagan shaxsning javobgarlikka tortilmasligi va hukm qilinmasligini ta'minlash (O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi 2-modda). Jinoyat-protsessual majburlov jinoyat ishlarining muvaffaqiyatli va to'sqinliksiz yuritilishi maqsadida qo'llaniladi, u jinoyatdan jabr ko'rganlarning huquqlarini himoya qilishga yo'naltiriladi. Aybi bo'lmagan hech bir shaxs javobgarlikka tortilmasligi va hukm qilinmasligini ta'minlash uchun jinoyat-protsessual qonunchilikda protsessual majburlov choralarni qo'llash asoslari, tartibi qat'iy tarzda belgilab qo'yilgan. Jinoyat ishlari yurituvida jinoyat-protsessual majburlovning asoslanganligi aynan mana shu

qoidalarda namoyon bo'лади.

I. Majburlov xarakteriga ko'ra:

a) jismoniy xarakterdagi jinoyat-protsessual majburlov choralari: ushlab turish, qamoqqa olish, majburiy keltirish, shaxsni tibbiy muassasaga joylashtirish;

b) mulkiy xarakterdagi jinoyat-protsessual majburlov choralari: garov, mulkni xatlash, pul undirish va jarima solish;

d) axloqiy xarakterdagi jamoat birlashmasi va jamoaning kafilligi, munosib xulq-atvorda bo'lish to'g'risida tilxat, shaxsiy kafillik, jamoat birlashmasi va jamoaning kafilligi, harbiy xizmatchining xulq-atvori ustidan qo'mondonlik kuzatuv, voyaga yetmaganlarni kuzatuv ostiga olish uchun topshirish, lavozimdan chetlashtirish.

Jinoyat protsessida rad qilinishi mumkin bo'lgan shaxslar doirasi aniq belgilab berilgan, ya'ni: sudya, prokuror, tergovchi, surishtiruvchi, sud majlisi kotibi, jamoat birlashmasi yoki jamoa vakili, ekspert, mutaxassis, tarjimon, xolis, himoyachi, jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar yoki fuqaroviy javobgar vakili. Ko'rsatilgan shaxslardan birini rad qilish uchun qonunda ko'zda tutilgan umumiy asoslardan birining mavjudligi yetarli hisoblanadi. Rad qilishni ikki guruhga bo'lishimiz mumkin: 1) o'zini o'zi rad etish; 2) jinoyat protsessi ishtirokchilari tomonidan rad qilish.

Ayni damda ta'kidlash lozimki, jinoyat protsessining barcha ishtirokchilari ham rad qilish to'g'risidagi tashabbus bilan chiqa olmaydilar. Rad qilish to'g'risidagi masala bilan protsessning jinoyat ishi yakunlaridan manfaatdor bo'lgan ishtirokchilari, ya'ni ayblov tarafi yoki himoya tomoni chiqishi mumkin. Guvoh, tarjimon, ekspert, xolis va mutaxassis, ya'ni jinoyat ishi bo'yicha shaxsiy manfaati bo'lmagan protsess ishtirokchilari rad qilishdan foydalanmaydi, bu yuridik jihatdan to'g'ri va mantiqiy hamdir. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksida ham ushbu ishtirokchilarning huquqlariga bag'ishlangan moddalarda ularni rad qilish bilan bog'liq huquqlari ko'zda tutilmagan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda jinoyat protsessida ishtirok etishga monelik qiladigan holatlarning Oliy sud Plenumi qarorlarida va tarmoq qonun hujjatlarida mustahkamlanishiga oid masalalarni ko'rib chiqishlari; qiyosiy-huquqiy tahlil o'tkazib, jinoyat ishlari yurituvda rad qilish instituti rolini aniqlash mumkin. Biz yuqorida aytib o'tganimizdek jinoyat protsessi ishtirokchilarining huquqlari shaxs, jamiyat, davlatni jinoiy tajovuzlardan himoya qilishda muhim hisoblanadi. Bundan tashqari jinoyat protsessi majburlov choralari sinchkovlik bilan o'rganilmoqda. Har bir ishtirokchi rad qilish huquqiga ega emas, faqatgina ayblov taraf yoki himoya tomon chiqish huquqiga egadirlar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдумажидов Г. Справедливость как философская, этическая и правовая категория. // Методологические проблемы права. Академия МВД Республики

- Узбекистан. – Т.: 1995. – 46 s.
2. Alimova R., Otaxo'jaev S. Sud ekspertizasini tashkil qilish va o'tkazish masalalari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2001. – 131 b.
 3. Astanov I.R. Jinoyat ishlari bo'yicha maxsus bilimlardan foydalanish shakli sifatida ekspertiza tergov harakatini o'tkazish: nazariya va amaliyot. Monografiya. // Mas'ul muharrir: yu.f.n. dots. V.B. Hidoyatov. – T.: TDYI, 2012. 236 b.
 4. Бажанов С.В. Процессуальные издержки в уголовном процессе России: Текст лекции – Владимир, 2001. – 36 s.
 5. Безлепкин В.Т. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный). – М.: Кнорус, 2010. –688 s.
 6. Безлепкин В.Т. Уголовный процесс в вопросах и ответах: учебное пособие. - 6-е изд, перераб. и доп.– М.: Проспект, 2010. – 304s.
 7. Володина Л.М., Сидорова Н.В. Уголовный процесс: учебное пособие / — 2-е изд., перераб. и доп. — Тюмень, 2007. — 563s.
 8. Jinoyat protsessi (Umumiy qism): Yuridik institut va fakultetlari talabalari uchun darslik (Z.F. Inog'omjonovanning umumiy tahriri ostida). –T.: TDYI nashriyoti, 2008. - 509 b.
 9. Jinoyat protsessi (Maxsus qism): Yuridik oliy o'quv yurtlari va universitetlarining yuridik fakultetlari talabalari uchun darslik / Z.F. Inog'omjonovanning umumiy tahriri ostida. – T: TDYI, 2008. – 359 b.